

Туркистонда хозиргача маълум бир йўлга кўйилмагон чаток ишлардан бири вакф ишларидир. Инкилобдан бери вакф ишлари учун юзларча комиссиялар тузилди. Турлук лойихалар ясалди. Лекин кутилган бир натижа чикмади.

Кейинги вақтларда вакфларни халк кўлига бериш сиёсати майдонга чикди. Бунинг учун ТурЦИК томонидан бир лойиха тузилуб, кози ва мударрислар курултойидан ҳам ўтказилди. Самарканд, Фаргона областларида вакф шўролари тузилиб ишга ҳам киришилди. Сирдарё областида ҳам мундан бир ой муқаддам турлук ташкилотлар тарафидан вакф шўроси учун вакиллар сайланиб тегишлик ўрунларга топширилди. Эски шаҳар ижрокўмида сайлов қарорномалари ойлаб ётгондан сўнгра тасдиқ қилинуб, музофот ижрокўмига топширилганлиги эшитиладир. Хар холда у ерда ҳам ёта-ёта зериккач, ундан ҳам тасдиқ қилиниб, Сирдарёмизда ҳам вакф шўроси ишга киришса керак.

Вакф шўролари ишга киришган билангина кутилган натижа чиқарми, йўқми? Унисини келгуси кўрсатур. Ёлгуз хозиргача вакф ишларини бу тариқа чаток холда қолдирув келган туб сабабларнинг энг каттаси вакфларни сарф ва бошқариш тўғрисидаги фикрларнинг турлуклигидир. Бир-бирисига тамом тесқари бўлгон бу фикрлар бирлашмаган тақдирда вакф ишлари тагин қувалур. Хар ким хар томонга қараб тортар. Уришилур, сўқишилур. Натижада, тақрор воқифларнинг тоғ қаби мадрасалар бино қилишдан ва улардаги ўқувчи ва ўқитқувчиларнинг таъминоти учун қолдиргон миллион-ларча вакфларидан қутқан мақсади муқаддасалари шу қоғача бўлуб келганидақ поймол бўлур. Бунқалиқ вакфлар, бунқалиқ мадрасалардан халқнинг маориф ва маданияти номига фойдаланиш мумкин бўлмас.

Бошқа мутараққий ислом мамлақатларда қўбдан буни тушуниб, бу тўғридаги ихтилофи афқорни ора-дан қўтарганлар. Вакф ишларини маълум бир йўлга қўйиб маориф бюджетининг буюқ бир қисмини вакф-дан таъмин этқанлар.

Биз ҳам вакфлардан маориф йўлида қерағича истифода қилмоқ, воқифларнинг рухларини шодлантирмоқ бўлсақ, аввало, бу тўғридаги ихтилофларни бир ёғлик қилуб, фикрларни бирлашдиришимиз қерақдур. Вакф ишлари тўғрисида инкилобдан бери бошлуча тўртфикр рул ўйнаб келди:

- 1-хасадчилар;
- 2-тафритчилар;
- 3-ифротчилар;
- 4-мўътадиллар фикри.

Хадисчилар қимлар? Маълумки, Туркистон вакфлари мусулмонлар тарафидан дин, маориф ва маданиятлари учун тақсис этилиб қолдирилгон хос ва холис сармояи миллияларидир. Бошқа миллатлар қаторида умумий маориф сармоясидан фойдаланиш устига, ўзларининг ушбу миллий сармояларини ҳам яхши бир йўлга қўя олсалар, эҳтимолки, тез қўтарилиб (таракқий қилуб), ўзларини мустамлақачилар қуллугидан қутқарсалар, ерлик халқнинг доимо жаҳолатда қолуб қул бўлуб туришларини истаган мустамлақачилар, албатта, буни қўралмайдилар. Хасад қилурлар. Шунинг учун қайси йўл бўлса-бўлсун, вакфларни ё бутунлай қазинага олмоқ ва ё ҳеч бир яхши йўлга киришга

йўл бермасдан, хамиша чаток бир холда колдириш харакатида бўлурлар. Вакф ишлари дуруст бир йўлга кира бошладими, даррав бир чаток чиқариб ишни бузадирлар. Бу жинойтни тўғридан-тўғри ўзлари қилмасдан, ерликлардан бир неча алдангон ёки сотилгон «кишилар» топиб, улар воситаси билан ишлайдилар-да, лабларини ялаб: «Ерлик ишчиларнинг ўзлари ундай истайдилар», деб кўзларини лўк қилуб қараб тура берадилар. Жуда бўлмогон такдирда, отини «Шарк сиёсати» кўйиб, вакфларни подшоҳ замонасидек бутун муллоларни ўз ихтиёрларига қолдириш фикрини қувватлайдилар. Бундан мақсадлари эса, бир оз вақт шундай қолдириб, замони келганда: «Қачонгача муллолар вакфни ўринсиз еб ётадилар, буни хазинага олмоқ керак», деган бир фикрни қувватлаб ўтқаришдир. Мана бу фиркани биз ҳасадчилар, мустамлақчилар, ерлик халқ кўтарилишини истамагувчилар деб таъбир этамиз. Инкилобдан бери вакф ишлари шул фирканинг ҳабис фикрига қурбон бўлуб келди. Кейинги, урЦИК лойиҳаси ила шояд бу фирканинг фикрига хитом берилган бўлур, деб умидланамиз.

Тафритчилар қимлар? 19 нчи асрнинг бошларидан то Русия инкилобигача бўлгон бир муддатда Туркистон мадрасаларининг тарихини ва бунда бўлгон таълим-тадрис йўлларини, вакфларда бўлгон суъиистеъ-молларни ва етишдирган шогирдларини бир даража назардан кечирилса, қўнғлида андақ миллий ва диний ҳисси бўлгон ҳар қишининг қўзидан беихтиёр ёш оқадир. Бу ҳусусда ҳозиргача қўб ёзидди, сўзланди, гақроп тафсиллаб ўлтиришни лузуми йўқ. Фақат шунигина айтиш мумкинки, сўнг асрларда қўб мадрасаларимиз диний ва дунёвий илмлардан тамом тозаланиб, ҳолис ишсизлар етқуза турган бир танбалхона холига келган эди. Ўтқанда Бу-Али, Форобий, Тафтазоний қаби ҳақимлар ва олимлар етишдирган Туркистон мадрасалари кейинги қунларда тузукрок бир мударрис ёҳуд имом ҳам етишдира олмайтургон бир холга тушган эди. Ҳозирда мавжуд баъзи дурустрок мударрис ва имомларимиз эрса, мадрасаларнинг тартиблиги соясида эмас, мадрасаларнинг тартиб ва қонуни хорижида ўзларининг қилгон ҳусусий ташаббус ва гайратлари орқасидагина, фавқулодда зақолари соясидагина етишқандирлар.

Вакф тўғрисида шундай бир фикр борки, вакфларни илгаригидек ҳар бир мадрасанинг ўзига бериб ва ҳар бир мадрасага икки-уч мударрис белғулаб, уларнинг шогирдлари бўлсун-бўлмасун, мадраса вакфини баҳузур еб ётишларига йўл берилсун эмиш. Шундай бўлгон такдирда, тадрижан шогирд ҳам йигилар эмиш ҳамда воқифнинг шартига ва шариятга мувофиқ бўлар эмиш. Қисқаси, Ниқалай замониде мадрасалар ва вакфлар қандай идора қилингон бўлса ва нималар ўқутулгон бўлса, ҳозирда ҳам шундай бўлсун эмиш. Ислоҳи масаллоҳдан ҳеч бир оғиз очилмасун эмиш.

Бу фикрнинг бошида турғувчилар ҳар қимга маълум. Биз буларни тафритчилар ва анфасачилар, замондан ҳабарсиз, халқни қоронғуда қолдиругчилар деймиз.

Ҳасадчилар ила тафритчилар баъзи моддаларда бирлашиб ҳам кетарлар. Фақат ҳасадчилар билиб ва тафритчилар алданиб бирлашурлар.

Ифротчилар қимлар? Ҳасадчиларнинг сиёсати ҳабисасига тушунган ва тафритчиларнинг жаҳолат таассубидан қуйганлардан учунчи бир фикр қелиб қиқадирки, булар «Қўй, бу мадрасаларингдан ва бу муллоларингдан ҳеч бир умид йўқ. Модомики, вакфлар ўз ихтиёримизга берилди, халқ назарига бир неча мадрасаларни лиқиллатиб қўяйлик-да, вакф бадаллари ила бир неча ибтидоий мактабларни тарбия

килайлик, бизнинг хаётимиз ва нажотимиз шул мактабларга богликдир. Эскини хар канча ямасангда — эски. Эскини ямаб овора бўлуб ўтиргандан кўра, бутун ташлаб, янгисининг харакатида бўлгон яхши» дейдилар. Биз буларни ифротчилар, узокни кўра олмагувчилар, янги килиб бераман деб ухдасидан чиколмай, халкни эскидан хам махрум этиб, ялон-гоч колдиргувчилар, деб таъбир этамиз.

Мўътадиллар кимлар? — Бу хакда келар сонда. (*навбатдаги сони чикмаган, журнал чикишдан тўхтатилган* .)

Мунаввар Кори

«Хакикат» журнали, 1922 йил, 2-сон, 13—15-бетлар.

И з о х л а р:

Вакф — масжид, мадрасалар таъминоти учун белгилаб кўйилган даромадли ер, дўкон, сарой, тегирмон ва хоказо молмулklar,

ТурЦИК — Туркестанский Центральный Исполнительный Комитет (Туркистон Марказий Ижроия Кўмитаси), собик Шўролар даврида Туркистон Автоном Республикасининг юкори ижро муассасаси.

Мударрис — мадрасада дарс ўтувчи.

Вокиф — вакф эгаси.

Мутараккий — тараккий этган, ривожланган.

Истифода килмок — фойдаланмок.

Ихтилоф — карама-каршилик, келишмовчилик.

Тахсис — махсус.

Сармояи миллия — миллий бойлик.

Фирка — гурух.

Ифротчилар — чегарадан оширувчилар, бирор нарсага хаддан ташкари холатда бўлувчилар.

Мўътадиллар — ўртача йўлни тутувчилар, меъёрида иш олиб борувчилар.

Хабис — ёмон, ярамас, ифлос.

Хитом — якун, охир, тугалланиш.

Нашрга тайёрловчи ва изохлар муаллифи: Бойбўта Дўстқораев.